

AZƏRBAYCAN

ƏDƏBİ-BƏDİİ JURNAL

10
2010

AZƏRBAYCAN

10'2010

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN
AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Vaqif YUSİFLİ

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Afaq Məsud, Ağamusa Axundov, Elçin, Əjdər Oı, Əkrəm Əyllisli, Ədalət Əsgəroğlu, İsa Hüseynov, Məmməd Oruc, Mövlud Süleymanlı, Musa Yaqub, Saday Budaqlı, Salam, Vilayət Quliyev, Yaşar, Yusif Həsənbəy

Redaksiyanın ünvani:
Bakı - Az1000
Xaqqanı küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya -

498-78-10

438-51-89

493-75-81

Müləsibat -

493-29-41

Yığılmağa verilib:

23.08.2010

Çapı imzalamb:

23.09.2010

Sifariş 3068

Tiraj 1000

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6.0

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:
azerbaijan@ayb.az

Qiyməti
1 manat 50 qəplik

Bakı şəhəri,

"Azərbaycan"

nəşriyyatının

mətbəəsində ofset fislə

ilə çap olunur.

Redaksiya çap olunmuş yazıları qəbul etmir.

M.F. Axundov adına

Azərbaycan Milli

Kitabxanası

Islam QƏRİBLİ

“CƏHALƏT BİR MƏRƏZDİR, YOX ƏLACI ELMDƏN BAŞQA”

Böyük Azərbaycan şairi, XX əsrin görkəmli romantiki Məhəmməd Hadi yaradıcılığında elmin, məarifin təbliğ mühümü yer tutur. “Cəhalət bir morozdır, yox olacı elmdən başqa”, - deyən M.Hadi çox doğru olaraq bu fikrə goldi ki, məarifin çəşmosundan doyuncaya dilin suyu içənyorlар yer üzündə sofıl, sorgordan, kələ kimi yaşamaqə möhkəndür. M.Hadinin fikrine, hənsi məməkətə məarif, təhsilə qiyomat verilir, homin məməkətənin əhalisi ənsan kimi yaşamaqə yanışı, azadlıq və hüriyyətlərinə da əldə etməyə müvafiq olmuş, yaxud azadlıq əldə etmək üçün mübarizə yollarını astarmadadırlar. Məarif, mədoniyəti və tohsil cəhətdən geri qalmış ölkələrdə isə zülm və sitom hökm sürür. Hüququnu anlamayan ənsanın əsərə boyunduruğu altında qul kimi, diri ikən ölü halında yaşaması qanunauyğun hal, təbiət və cəmiyyətin hökmnidür. “Dağılmaz küfr ilə bir mülk, zülm ilə olur viran”, - deyən mülliəf yəqinlikle bildirir ki, zülmü bərərər edən, onun ayaq tutub yeriməsirovac verən elmsizlik, məafrisizlikdir. Möhəkkətə və məarifin yeterliliq qiyomat verilməməsinin sobabidir ki, ənsan zülm və sitom sohnəsinə döntüb (əslində, şair yaşadığı əlkəni, yəni Rusiya və Rusiyadan tərkibində olan Azərbaycanı nəzərdə tuturdu) və hərəkətən adının çökülməsi senzuradan yarınmaq məqsədi güdür - I.Q.) və:

Budur, vərən edibdi zülm darül-mülki-İran.

Bütün təroqqı, inkişaf və bəşəriyyət xeyirlər verən köşflərin məariflə, təhsillə, elm öyrənməklə mümkün olduğunu bayan edən:

Məarifə qılıbdır əhlil-aləm kəsbü-ünsiyyət,
Məarifə eyləmliş heyvandır təmyiz insani.
Məarifəsiz bu alam bir xarabəbadı-vahşətdir,
Məarifə təməddün eyləmlişdir ələmi-fanı.
Məarifə sayəsində kaşf olundu buncu son-atlər,
Məarifə tərəqqi eyləmlişdir qövmi-nəşrəni, -

deyən M.Hadi fikrini bir qədər də konkretləşdirərək bildirir ki, “Cəhalətdir əsası zülmü cəvri-xanımsızsun”. Zülmün kökünü qazmaq, tomonlu uşurmaq üçün bir yol var, o da:

Məarifə olsa zülmün məhv olur, əlbəttə, bünyanı.

Mövzu, məzmun, forma və ruhu etibarı ilə “Həyat” qəzəndən dərc etdirdiyi “Lövhə-məkatib”, “Məktəb na demək...” şeirlərinə işsəsən beş bondaklı müsəddəs “Məktəb darül-ədəb” şeiri (“Dəbistan”, 1906-ci il, №9) “Firdovsi-ilhamat” kitabında “Məktəb şərqi-si” adı ilə noşr olunmuş və şairin sonrakı kitablarında da bu adlı getmişdir.

Şeirdə məktəb insanlığı zülmətdən işgəçən, ümməti doğruluq qapısına yönəldən bir yol kimi torənnüm olunur. Bir məarifçi olaraq M.Hadinin qənaətinə görə, məktəb vətən əvladına təhsilə bərabər ədəb, oxlaq, mərifət, vəton sevgisi, millət toessübkeşliyi aşlayan bir möbəddir. Məktəbə qazanılan savad sayesində bəşər əvladı düşəcək olduğu bələldər qurtula, ona gizli olan sırrları aşkarlaya, dünyada baş verənlərdən qədərinə baş çıxara və öz müqəddərətini həll edə bilər. Mülliəf qeyd edir ki:

Azmişlər üçün elmü ədəb nuri-səhərdir,
Cəhl ilə kor olmuşular üç kohlı bəsərdir,
İncəna şərəfəşəş fəqət elmü hünərdir,
Bima'rifət adəm canı yox xüşk şəcərdir.

Azmişlər aydın, doğru yola çıxaran, cəhalətə kor olmuş gözlori açan dərman ənsənə şərəfəşəşəş ədəb və ədəbdir ki, bunlar da məktəb və məarif olmadan mümkün deyil. “Mərifətəz, elmsiz adamla cansız, faydasız, qurumus ağac eynidir”, - qənaətindən olan şair bunları nəzərə alaraq hər bondın sonunda aşağıdakı beysi neqarət kimi tekrar edir:

Darül-ədəbin bilməlyiż qədrini, millət,
Göstərməli ikmalına olduqca həmiyat.

On beş beytlik qosida formalı “Məarifə dair” şeiri (“Dəbistan”, 1906-ci il, №13) mövzu və ideyaca yuxarıda qısa şərhini verdiyimiz əsərlərə yaxınlıqda səsləşir.

“Məhkəmlüqdan, əsərlərdən qurtarmağın yolu məktəbdən, məarifdən, elmi əyonib onu böşər höyatına töbük etməkdan başlanır” tezisini irolı sūron və bu ideyasiyə əsərlərdə döñ-döñ müxtəlif formada işləşdirir. “Dəbistan”, 1906-ci il, №16) töbötün bahar fəsli tosvir edir. İlk baxışda peyzaj lirikası nümunası tosıri bağışlayan şeir, diqqət yetirilərə, töböt şeiri deyil, ictimai-siyasi lirikanın gözəl nümunəsidir. Şeirin ilk yeddi beysi töbötün yaşılı dona bürünməsindən, güllə, laleya, çiçəyə baxış yarım xoyalında canlandırmasından, meşələrin “orzi-lotafat” etməsindən, “Güllər gülfür, quşlar oxur, feyz saçır bad” kimi könlü açan mosololordan dañışan mülliəf sokkizincə beydən başlayaraq obyekti döyişir. Təbiət yerdindədir, lakin quşların noğməsi türək yandıran nalo və foryadla doludur:

Məhnətzadalar hər biri bir dörtlü novadə,
Sən şivan edirlər hər çəmənzər-fənədə.
Səyyadı-sitənpərvərə nifrin edilərlər,
Colladı-cəfəgüstərə təl'in edilərlər.
Zülm ahlı xərabə yəldi gülzər-vücudu,
Evvəh, sətəm məhv əldə bağı-sühədu.

Hələ bu hamısı deyil. Zülmün xaraba qoyduğu töbötə “xəlinda, cəmiviyətdə - I.Q.) bulaqlar hüzünli bir səsən axır, kəsilməş, doğramış ağaclann halına ağlayır. Bir qədər əvvəl ürəyi sevinədən dolu olan şair bunları gördükdə, yaranmışları bir-birinə, əsərlə, ənsanın insana qənim kəsildiyini xoyalında canlandıranda fona gülzərəm qonçəsi kimi cəhrəsinin solması töbüdir. Bu töbötüyün müqəbilində aşağıdakı sualların meydana gəlməsi də qanunidir:

Aya bu nasıl manzareyi-faşəzadır,
Hər “pardası”, hər “faslı” sazavrı-bükədar?
Hər zərrədə möşhud olur asarı-fəlakat,
Bir cəvheri-qəməndəni doğulub tifli-tibati?

Sualların cavabı aydınlaşdır və bu sualları M.Hadi tekrar-tekrar özü cavablandırıbmışdır: Hüriyyət, müsəvət olmayan yerdə yer üzü sitom sohnəsi, böşər əvladının yaşayışı işə fəciədir.

“Ricayi-voten” şeiri (“Dəbistan”, 1907-ci il, №1) M. Hadinin dil baxımdan on sədə, anlaşılıqlı şeirlərindən biridir. “Firdovsi-ilhamat” və sonrakı kitablarında “Vətonun nidası” adı ilə çap olunmuş dörd beytlik bu şeirdə bir dənə də olsun mənasının anlaşılması çətin olan söz yoxdur və bir-iki sözü çıxmışla sözlerin demək olar ki, hamısı türk mənşəli, əsl Azərbaycan sözləridir. Şeiri olduğunu kim veririk:

Bəsdir, yetər əğlum, dur, oğul, dur, dala yatma,
Namusu, hayət, adəbi uyğuya satma!
Ey sevgili övlad, aylı, Allahu sevərsən,
Gün doğdu, hamı durdu, yatan bircə özünsən.
Yoldaşılma, səl gözünү yaxşı bax, oğlum,
Onlar yetib istəklərinə, son uzaq, oğlum.
Başdan papağın, ya başını qapdırıcaqdır -
Ol yol gedən adəm ki, yol üstü yatacaqdır.

Şərhə cəhitiyə görəmürük. Bircə onu deməkla kifayətlənirik ki, “M.Hadinin dil çətinidir, ona başa düşmək olur”, - deyə gileyənlərən hərəkən-hərəkən azabə qatışib bu dahi şair və mütəfəkkirin əsərlərinə oxusunlar və onda onun anlaşılıqlı dildə yazdığı çoxlu şeir, məqalə və elmi əsəri ilə rastlaşacaqlar.

“İrfandır” rədifi “Sevgili şəgirdlərimizə ormoğan” şeiri (“Dəbistan”, 1907-ci il, №4) şəgirdləri məktəbə toqquş niyyəti ilə qəloşə almış, mövzuca və mözənəcə M.Hadinin “Dəbistan”da məarif və elmin faydası barədə yazdığı əsərlərin cənnyetli toxşılıq edir. “Firdovsi-ilhamat”da “Şagirdənə ormoğan” adı ilə getmiş altı beytlik bu şeir “Dəbistan”dan götürülərək eyni ilə “Seçilmiş əsərlərinə” noxaxıl edilmişdir.

Dəbistan bir qəfəs, şəgirdlərdər bülbüllü-lahut,
Dəbistan lafz, onun mə nayıl-mə nidası İrfandır,

beyti ilə tamamlanan bu şeirdən başqa M.Hadinin “Dəbistan”da “Dünya saheyi-qəmidir” adlı, “Olmasın” rədifi on beytlik bir qoşolı dərc olunmuşdur (“Dəbistan”, 1906-ci il, №4). “Dəbistan”dan götürülərək mətnində deyişiklik edilmişden “Firdovsi-ilhamata” oras-

dan da "Seçilmiş eserlerin" no salinan bu ictimai mozmunlu eseri M.Hadinin boş tarixi baroda düşünceleri de adlandırmaq olar.

Mahiyet, mündorico vo ideyaca tutumlu, həcməc çox da böyük olmayan bu eserin bütün beytləri bədii sual əsasında qurulmuşdur. İlk iki beytdə oxuyuruq:

Gülşəni-aləmdə bir gül varmı bixar olmasın?
Hansi bülbüldür cəfayıl-xardan zar olmasın?
Gördünümüz bir çəçək bağı-fənəndə solmasın,
Hansi bir naxlı-aməl vardır ki, bilbar olmasın?

Sıallara veriləcək cavablar, töbi ki, ayndır. Gül tikansız, bülbüldü gülün aşığı olan qızılıgülün tikanlarının cəfəsindən ayrı tosovñr etmək olmaz. Sıallın qoyuluşu başqa mötbələrdən xobor verir. Olmadımlı gül tikansız yaranayı, bülbüldü də möşququna yetmək üçün ozaqlara düşər olmayıyadı? Açıq hər bir çəçəyin solması töbiidir. Barsız xurma ağacı olmağdı kimi, ovozsız, noticosiz oməlin də olmadığı töbiötün qanunundur. Elo iş gərməli, elo yaşamasısan ki, çəçək kimi solub gedəndən sonra da rəhmətli xatırlanmasan vo elo oməl sahibi olmasısan ki, oməllərinə görə xocalot çıkmayıb, oksino, fəxarət hissi keçiroson.

"Atıdlar nari-bələya hazırlı-İbrahim", niyo, no üçün? Əqrəbasınıñ bütöprəstlikdən ol çıkmoya, tokallaşılığa, düz yola, salamat bir qoşqıñ dəvət etdiyi üçün. Allah İbrahim oməlinin müjdəsinə verdi vo onu yanar od içində salamat saxladı. Yohya, Musa, İsa kimi Qur'anımızda adı çöklən müqəddəs peygəmbərlər qövmləri torofindən min cüro tonələrə üzləşdi. Bir şəhid oldu, biri Firon torofindən zülm vo sıton gördü, digəri isə çarmixa çökildi, lakin heç biri insanlıq xidmətdən geri çıkmadı.

Hansi peyğəmbər olubdur əçkəməsin yüz min əza,
Varmı bir Əhməd düçərli-tə ni-şərər olmasın? *

deyən M.Hadinin Məhəmməd peygəmbəri, sonrakı beytlərdə Sokrat, Bəstamini, Hollac Mənsuru xatırlamasi tosadıfi deyil. Adları qeyd olunanların zəmanəsində həqiqiyyət yadıqları, doğru danışib düzgün oməl salıbları olduğunu hansı məhrumiyyətləri düşər olmasının kim bilmir ki? Fəqət zülm eləyənlər nohəyətə Allahın qəzəbinə tuş oldular, zülm olunanlar Tannın məhrəmətinə qazanaraq əbdiyyətə qovuşdular.

Qozəlin son beytlərində oxuyuruq:

Hansı aşlıqlı cəhanda nailli-dildəri-yar,
Varmı bir pərvəna məhvili-şö-leyl-nar olmasın?
Vermədi Fərhəda cəxli-błyəfa Şirinli,
Hadıya, klimdir fəna mülkündə xunbar olmasın?

Göründüyü kimi, bu qozəl başdan-başı insəmə yaxşı oməllər sahibi olmağa çağırış niyəti ilə yazılmışdır. Şairə görə insən həmcinslərindən nə qodər pişiklər, yamanlıqlar görə də, bəxti, taleyi ona yar olmasa da, ümidişsənəqapılmamalı, yaxşı oməlindən ol çıkmomoli, insanlıq xidmət vəzifəsini bir an belə unutmamalıdır.

* * *

Hadinin maarifçi görüşlərini ifadə edən şeirlərində biri də doqquz bəndlik "Molla Nosreddino" şeirdir. Bu, M.Hadi işləsləbuna o qodər də yaxın olmayan satirik işləsbədədir vo tödqiqtərlərdən birində yazıldı ki bəndlərin boziləri, xüsusilə "Nisviyyəti insanlıq şəyanı sanırsan?" misrası ilə başlanan səkkizinci bənd vəzni vo işləbcə M. Ə. Sabirin bir az övvəl (26 may 1907) "Molla Nosreddin" jurnalında çap etdirmiş olduğu möşəh "Fehlə, özümüz sən də bir insəmə sanırsan?" satirasının tosası ilə yazılmışdır.

Bütün bəndləri Molla Nosreddin ("Molla Nosreddin" jurnalına və onu redaktoru Mirza Cəlilə - I. Q.) xitabın "A Molla" rədifi ilə tamamlanan şeirin ilk bəndində böyük türkçü və millətçi olan şair millətinin müasir həlinin onun öz oməllerinin bəhrəsi olduğunu elan edir vo bildirir ki, millətədə qulluq, nökrçilik, məhkumluq, tənbəlliçik psixologiya formallaşdırılmışdan bəzədə hərriyyətə möhəbbət əvəzənə böyük nifrot var. Dünya, alım bir şahmat taxası, biz isə mat vəziyyətindən olan şəh kimiyik. Doğru yolu azmış, qaranlıq, zülmət aşığı olan şəbərələrə bənzəyirik. Elo bir hala golmış ki, modeniyət möjavəi bəzəcə çirkin görünür. Comiyətin qobul etmədiyi gizli görülməli olan işləri aşkar sekilde görür vo hətta qəbahətimizlə fəx də edirik. Başqa millətlər elmin, maarif vo monətin sayısında inkişaf edib goləcəklərini bugünkü hallarından dəha xoşbəxt, dəha monət etməyə çalışdıqları həldə:

Bizlərə sənəüb atəşli-hissi-bəşəriyyət,
Gündən-güne millət eləyir mazlıyə ricət.

Bəs bunlara sobob olan nodır? Sobob odalotsız qanunlarda idarə olunan comiyəyədir. Bir gülşəndə ki səltənət tacında qarğalar oturub bülbüllərə rohborlik edir, orada yamanlıdan savayı bir şey gözəlmək obosdır. "Zağan" - qarğaların bizo rohbor olması əcbat-dəndər ki, olimidən golso, bəşəriyyətin yaddaşından hərriyyət kolmosını silər, "düşməni-xırıldızı" olduğunuñzdan nürlü solhələrin üstündən xott çəkorik.

Dırnaqarası tələmlərimiz t. M. Hadi bələslərini bir neçə əsərində "əmməməli jandarm" adlandırb - I. Q.) bizi elo torbiyo ediblər ki, qadına bir kölə kimi baxmış. "Nisan nodır, hoqqı-müsəvət nodır?" şüarı dilimizdə azbor olmuşdur. Son isə, a Molla, qadınlarə azadlıq toləb edir, onları insan cərgosində hesab edirən. Bəs son bilmirən ki, insanla heyvani borabot tutmaq olmaz? Yəni bizi o dorocə geri qalmış, o mortobədə nadanıq ki, qadının comiyəyətək yerinin nodon ibarət olduğunu bilmirik? Ona görə də bizo ağıl öyrətmə, bizi yoldan çıxarımaq çalışma vo:

Nisan sözün at güyəyl-nışyanə, a Molla,
Bu işləri ver bir para nadana, a Molla.

Biza başqa şeylərdən danış. Elo şeylərdən ki, onlar hələmizə uyğundur vo onları eşi dəndərəmiz yaşarcıqda qodər qol-qoh çıxıb gülü bilək vo bugünümüzin qeydiy qalmadığımız kimi, golcoyımız bərədə də dişünməyi unudaq. Yoxsə hərriyyət, modanıyyət, elm, təhsil, qadın azadlığı vo no bilim dəha no kimi mosololoğlu başımızı qarışdırma. Çünkü:

Qul omaq olubdur biza pirayovü ziynət,
Biz İstamırız ədli müsəvətü üyüvəst,
Millətə bərabər doğub afşar-ışarət,
Əhrarlıq eyləməlik kəşbi-ləyəqət,
Hürriyəti sil lövhəyə-flkrətdən, a Molla,
Bunlara (bzılzor - I.Q.) danış vadıyl-zülmətdən, a Molla.

* * *

M.Hadinin 1907-ci ilin 16 dekabrından 1907-ci ilin 26 martına qodər (comi 14 nömrə) Bakıda noş olunan "Birinci olaraq türk dilidə həftəlik sosialist qəzetəsi" olan, ... ilə əvvəl Mehdi boyin (Medi boy Hacinski - I. Q.) tədi-müdiriyətində, sonra isə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin redaktoru ilə çıxan "Təkamül" qəzetində "El forvad" adlı beşlik formali bir şeir dərc olunmuşdur ("Təkamül", 16 dekabr 1906-ci il, №1). Bu şeir də Hadinin maarifçi, demokratik görüşlərini ifadə edən on bariz bir nümunədir.

Altı bəndlik şeir bütünlükə azadlığın toronümüno hər olunmuşdur. Votonin inkişafının hərriyyət vo sorbostlikə bağlı olduğunu söyleyən müsəlli şeirin ilk bəndində bildirir ki, millət hərriyyətə sayısında inkişaf edərək yüksək fikirli kəsh edə, hor mülk, monəlokot həqiqi qiymətini anlaya bilər. Avropalılar azadlıqlarını olda etdiklərindən kəmətə həbəli olduqları həldə, digər millətlər osarət altında olduqları mərifə vo modeniyətən məhrum edilərmişdir.

Sonrakı bəndləri M.Hadi qeyd edir ki, comiyəyətə şox, söz, fikir vo qolom azad olmalıdır ki, "Hor kos golo hərriyyət ilə şövqo, xəramo". Sorbostlik olmalıdır ki, insan məramına çatmaq üçün qotı addımlar ata, votonin çəkəklənməsi üçün işlərini davam etdirə bilsin. Bunun üçün elo bir comiyətə qurulmalıdır ki, o comiyəyət:

Har kas həqiqi-maşrulna sahib gərək olsun,
Qaydatda adətəlli qavın qoyulsun,
Ən fəldəlli qaldərə cari olunsun,
Mizani-ədalət və müsəvət qurulsun.

M.Hadinin tosvirində yaşıdagı monəlokotda bunlar olmadıqdan "Fəsidi olub olıqqə votonin abū havası" vo bu votonin ovvolki omin-əmanlığından osor-olamət yoxdur. Monəlokotdəki hərə-mərcliyə son qoymaq üçün yeni qanuni-əsasi - konstitusiya meydana qoymulmuş, orada elo maddələr olmalıdır ki, onları sayısında votonin dordloruna çərçəp təpələ bilsin.

* * *

Nozordən keçirdiyimiz əsərlər bir daha sübut edir ki, millətin, votonino xidməti bütün vəzifələrindən üstün tutan M.Hadi mətbuatın verdiği imkanlardan maksimum istifadə edərək qələmi ilə irticaya qarşı döyüşənlərin on cərgosində olmuş, bacarıqlı qodər millətin mərafətlenməsinə, torqqasına və azadlığı uğrunda apardığı mübarəzəsinə yardım etmişdir.

